

Állattartás és erdő az ártérben

Néprajzi hagyományok □□□□□□□□

Ma már nehezen képzeljük el azt, hogy nemcsak nálunk, hanem egész Európában az állattartás alapját, feltételét elsősorban és sokáig a fák lombja, az erdő biztosította, nem pedig a fátlan legelő és a szántóföldi gabonatermesztés mellék-termékei, az ugarnak, parlagnak hagyott, pihentetett ugarlegelő, a szalma, kukoricaszár, valamint termesztett takarmányok.

Fával benőtt szigetek, árterek

Columella és Vergilius, az ókor neves gazdasági szakírója és a gazdálkodást megéneklő költő részletesen foglalkozik a különböző fák lombjának értékével az állatok szempontjából. (Legkedveltebb volt szerintük a kőrisfa, a berkenye, a szil, a juhar, a hárs, a mogyoró és a fűzfélék, de szívesen fogyasztották a tölgy-féléket és a nyárfát is.) Az állatok nem-csak legelték, vagyis maguk tépték le a lombot vagy rágták a fák kérgét, hanem az ember is segített nekik az élelem-szerzésben. Baltájával ágakat vágott le, olyan magasból, ahol már azt a jószág nem érte el. A pásztor kedvenc állatait egy-egy leveles vesszőnyalábbal csalo-gatta magához. Erdős, fákkal benőtt legelőkben nem is lehetett volna őket ostorral vagy kutyákkal hajtani.

Lombtakarmányhoz úgy segítették az állatokat, hogy az erdő erre a célra elkülönített részén a fákat vagy az ár-téri kaszálókat szegélyező füzeket rendszeresen „csontolták”. A 2-3 éves leveles ágakat olyan magasságban vág-ták le, hogy a csonk helyén sarjadó gyenge hajtást az állatok szája ne érje el. Ezeket a leveles ágakat télre is el lehetett tenni, lombszénaként. Erre a Sárközből, a Duna mentének más részeiből és Erdélyből is van számos adatunk.

Az erdei legeltetésnek három szint-je volt: a termő fák, a csontolt, botolt fák és bokrok, illetve a fák közti gyeperdő. Ez az összetett haszonvétel napjainkra csak északon, skandináv földön, Gotland szigetén maradt meg, valaha egész Európában és a Kárpát-medencében is gyakorlat volt.

A nyugati határvidéken a legutóbbi időkig láncos bot csörgetésével riasztották, terelték a pásztorok a nyájukat, például a Csallóköz és Szigetköz fával benőtt szigetein, a Duna-ágakat nemegyszer átúsztatva. A pásztorokat megszemélyesítő regölők Vasban és Zalában ilyen karikás-láncos botokkal verik ki a ritmust újévi köszöntésük-höz.

Csordák, gulyák, kondák

A közelmúltból ismert nagy csordák, gulyák, kondák a 18. században még nem jelentek meg a Duna menti árterekben. (Valószínű azonban, hogy az Alföldön, ahol a pusztásodás következtében sok kis falu szűnt meg és kialakultak a nagy határu mezővárosok, a távoli legelők hasznosítása már ilyen nagy, közös nyájakkal volt csak lehetséges.) Egy-egy gazda, vagy rokoni, szomszédsági alapon két-három gazda összefogva, külön falkában legeltette, teleltette jószágát, a különböző állatok természetes falkáiban. Így kap értelmet a ménes szavunk: lovak falkája, melyben mén, vagyis apaállat, csődör is van, ezért természetes szaporodásra alkalmas.

Talán erre megy vissza a kondás szavunk is. Konta (személynévként: Kont) vagy konda a sertés kan neve, a Sárközben még használták ezt a szót, kandisznós falka, később ennek őrzője, a pásztor neve. Amint a fiatal südő neve a Sárközben csűrre, a csűrök falkája a csűrre. Később, ennek is van alapja, a csűrre a nem természetesen kialakított falka, hanem különböző gazdák sertéseiből összehajtott sertés-nyáj, melyből már hiányzik a rokon állatokat összetartó fegyelem, szolidaritás. Innen van a csűrre szavunk átvitt értelme arra az embertömegre, mely fegyelmetlen, széthúzó. A természetes, összeszokott falkát nem kellett állandóan összetartani, terelgetni, pásztorolni.

A legelőerdők elvétele

Az állatokat a családi munkamegosztásban a fiúgyermekekre bízták, a legfiatalabbakra a csűrét, malacokat, juhokat, nagyobbakra a marhát, legényekre a lovakat. Berzsenyi Dániel a

magyarországi mezei gazdálkodásról írva rosszallóan említi, hogy a magyar fiúgyermeket, mihelyt „a szűrt, tarisz-nyát és baltát elbírja, ökrésszé teszik. Az ökrésség pedig abban áll, hogy a gyermek az apja vagy gazdája ökreit éj-jel-nappal szanaszét legelteti, s mikor csak szerét teheti, azokkal lopat, azaz mások rétjében és gabonájában ökreit jöltartja.”

Amikor Berzsenyi ezt írta, már megtörtént az ország nagy részében az „elkülönözés”, vagyis a faluközösségek és a földesúr közösen használt marha--élőföldjének felosztása, lényegében az erdők és rétek nagyobb részének kisa-játítása a földesurak részéről. Először az olyan erdőkből szorították ki a job-bágyokat, melyek kiirtásával a földesúr szántóföldekhez juthatott, hogy azo-kon majorsági gazdálkodásba kezdhes-sen, hiszen annak egész termése az övé lehetett, míg a jobbágytelek termésé-ből csak tizedet kaphatott.

Ugyanakkor igen megnőtt a fa érté-ke is, de faárut elsősorban olyan er-dőkben lehetett csak termelni, mely-ben a fák nagyjából egykorúak és sűrű állományban az ég felé törve, hosszú, egyenes, gerendának való törzset ne-velnek, vagyis az erdőt nem legeltetik, hanem célszerű erdőgazdálkodást folytatnak benne. A jó legelőerdő, a gyóta vagy fás legelő, egészen más. Abban ritkásan, nagy, öreg, sok gyü-mölcsöt, makkot termő fák állnak, köztük a könnyű árnyékban dúsabban nő a fű is, mert a fák védik a szárító szél-től és az egész napos tűző naptól egyaránt.

Ez a legelőerdő is emberalkotta forma, tudatos „kezelés” eredménye. A kezelés abból állt, hogy minden esz-tendőben kivágták belőle a tüskés, ha-szontalan kökényt, galagonyát, vadrózsát, melyet a marha elkerült, és gon-doskodtak arról is, hogy az esetleg ki-pusztult magányos fákat pótolják. (Ép-pen azzal, hogy ott, ahonnan hiányzott egy fa, nem vágták ki a tüskés bozótot, melynek védelmében aztán felnőhetett a makkot, gyümölcsöt termő fa csemetéje.) A legelőerdők ott valamivel to-vább megmaradhattak, ahol annak ta-laja, éppen vízvetettsége miatt, nem volt alkalmas szántóföldi művelésre: az ártérben. De a jobbágyok sehol sem nyugodtak bele könnyen abba, hogy az eddig évszázadokon át legeltetett erdeikből kitiltsák őket, továbbra is be-hajtották a földesuraknak kisa-játított erdőkbe, rétekbe jószágait. Ez a föl-desúr szemszögéből már lopás, lopatás. Több helyen éppen e legelőerdők elvé-tele miatt zendülések is kitörték, ame-lyeket a földesurak csak katonasággal tudtak letörni.

A kisa-játítás hatása

Az erdőkisa-játítást Mária Terézia 1767. évi úrbéri törvénye szentesítette, mely-nek következményei máig felméretlenek. Az úrbérrendezés az azt követő elkülönözés az ártérből,

vagyis a közös erdők, rétek, legelők használatából élő népcsoportokat érintette. Hiszen e kö-zösen használt területekből csak a meg-művelt föld nagyságához arányosítva részesülhettek. Így, mivel kevés szántó-földjük volt, kevés területet kaptak a földművelésre alkalmatlan ártérből. Ez lett az ormánysági, a sárközi és még sok más, elsősorban állattartásból és az ár-tér haszonvételeiből élő népcsoport vég-zete. Ezzel magyarázható e népcsoportok „egykezése”, „kollektív öngyilkossá-ga” is. A Duna menti erdőket járva itt-ott még magam is láthattam az egy-kori erdei, teleltető szállások árkaiban, mesterséges halmainak nyomait az el-vadult gyümölcsfák között.

Az erdő kisajátítással születik meg a magyar allodiális nagybirtok(ami nem kerül parasztkézre a jobbágyszabaddíttással), az „egyke”, a hárommillió koldus, a csaknem ugyanannyi kívándorló, a magyar társadalom végzetes megosztottsága a 19. és 20. század világégeiben.

„Külön legeltetés” a Sárközben

Berzsenyi Dániel azonban nemcsak azért ítéli el azt, hogy a magyar parasztyermék pásztorként nevelődik fel, és így megtanul hideget, meleget és minden viszontagságot fiatalon eltűrni, ami, jegyzi meg, nagyon megfelel egy hadi népnek, de nem szolgálja a polgárosodást, a civilizációt, már csak azért sem, mert így a fiúk nemigen járnak iskolába. Ezt a „külön legeltetést” számos megyei rendelkezés igyekszik eltörölni és a falvakat közös nyájuk felállítására ösztönözni, melyeket hivatásos pásztorokkezésére bíznak, akik a kártételekért felelősségre vonhatók.

A Sárközben ennek a külön, erdei legeltetésnek még emlékezetét is felgyűjthettem, bár többnyire már nem a családtagok, hanem felfogadott, szegényebb sorból kikerült gyerekek voltak már a kiskanászok, marhapásztorok vagy egyszerűen csak szállásiaknak nevezett állattörzsök. Ők inkább csak felügyeltek a jószágra, nem terelgettek. Az erdőben nyáron fákon készítettek maguknak fekvőhelyet a szúnyogok miatt, melyek - állították - csak alantabb járnak. Ha a szúnyogjárás igen nagy volt, füstös tüzet gyújtottak, annak füstjében heverték a megkínzott állatok, de ezt a füstöt ember már nem állhatta.

Egy volt kanász, aki az őcsényi sertésnyáját őrizte még az I. világháború előtt, elmondta, hogy úgy hívta össze az erdőben szétkóborolt nyáját, hogy elkapott egy kismalacot és azt megríkatta. Erre az egész falka rőfögve összefutott. Rögtön el is kellett eresztenie a malacot, mert neki is mentek volna.

Rudolf trónörökös, aki az 1860-1870-es években a szlavóniai árteres erdőket járta Brehmmel, a híres zoológussal, feljegyezte naplójában azt, hogy az erdőben sok kanással is találkoztak, mindnyájánál éles balta és pisztoly is volt. Ennek ellenére szinte minden évben előfordult, hogy a disznók megtámadták kanászukat és megölték. A disznók egyébként mindenhol jó leget találtak az ártérben, gyökeret, sulymot, csigát, kagylót, férget, halat és minden kisebb állatot, és döögöt, amit csak elkaphattak, elfogyasztottak. Heinrich Ditz bajor mezőgazda feljegyezte, hogy az 1863-as rendkívüli aszály idején az elhullott és levágott lovak húsával tudták csak megmenteni sertéseik életét a Tiszántúlon.

Átúsztatás az áradásban

Ha az árvíz hirtelen jött, akkor ugyan-csak kemény feladatok elé kerültek az ártérben tartózkodó nyájak és pásztorok. Ki kellett hajtaniuk az ártérből a falkákat ármentes szintekre. Ez gyakran járt több megáradt folyó- és holtág, de néha még a felduzzadt Sárvíz és Duna átúsztatásával is. Jobbik esetben csónakba ültek, és úgy követték az úszó nyájakat, de ez nem mindig sikerült. Az emlékezések szerint nemegyszer tehenek, ökrök farkába, lovak sörényébe kapaszkodva mentek át a vizeken, de még a Nagy-Dunán is. Úgy kellett irányítaniuk a falkát, hogy az rövid idő után könnyen kikapaszkodhasson a parton.

Ha az úsztatás sokáig tartott, és az állatok körme megpuhult, vagy a part túlságosan meredek volt, az állatok felázott, megpuhult körmeikkel nehezen vergődtek ki a szárazra, sok beléveszett a vízbe. Az is nagy veszélyt jelentett, ha az úsztatásnál nagyon fújt a szél, és a hullámok megzavarták a szemükkel alig néhány centire a vízből kiemelkedő állatok látását. Ha eltévedtek, egymástól elszakadtak, rémületbe estek, egymást taposták és elvesztek. Györffy István ír le egy ilyen tragikus úsztatást a Nagykunságból.

Sárpilis és az ármentes szint szélére települt Várdomb német lakosai között kitört határper irataiból megtudtuk, hogy a Sárvíz árterébe mélyen be-nyúló mesterséges töltés és az arra telepített füzes azt a célt szolgálta, hogy ha az áradás széllel, viharral jött, a füzes árnyékában tudták csak kiúsztatni marháikat a pilisiek.

Az ártéri gazdálkodás legmeghatározóbb ágazata tehát az állattartás volt, itt maradtak fenn legtovább az erdei, helyesebben a fás, falombra alapozott állattartás elemei. Itt maradt meg legtovább a rétek szerepe a teletelésben, illetve a téli-nyári legeltetés, melyhez nem volt

Állattartás és erdő az ártérben

Írta: Andrásfalvy Bertalan

2016. június 11. szombat, 07:03 - Módosítás: 2016. július 17. vasárnap, 12:16

szükség télire gyűjtött széná-ra vagy más, földműveléssel biztosított takarmányra.

Forrás: História 31. évfolyam 5-6. szám/ 2009. 20-22.